

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Cultivating trust : how do public policies become trusted

Breeman, G.E.

Citation

Breeman, G. E. (2006, March 2). *Cultivating trust : how do public policies become trusted*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4321>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4321>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SAMENVATTING

Cultiveren van vertrouwen: Hoe komt vertrouwen in beleid tot stand?

Het begrip vertrouwen is veel besproken, maar de relatie tussen beleid en vertrouwen is weinig onderzocht. In handboeken en studieboeken over beleid is het begrip vertrouwen zelfs nagenoeg afwezig. Dit is opmerkelijk, omdat de overheid nogal eens verweten wordt een weinig betrouwbare partner te zijn doordat zij continue nieuw beleid introduceert of bestaand beleid ingrijpend verandert. In deze studie wordt een aanzet gegeven om deze lacune in de beleidsliteratuur weg te nemen. De centrale onderzoeksvraag luidt: Op welke wijze winnen en verliezen beleidsmakers tijdens de formulering en uitvoering van beleid het vertrouwen van burgers?

Deze vraag wordt door middel van analyses van enkele beleidsproblemen uit de geschiedenis van de Nederlandse landbouw beantwoord. De keuze voor landbouwbeleid is ingegeven door de sterke wisseling in de vertrouwensrelaties tussen overheid en boeren; na de tweede wereldoorlog hadden boeren en overheden veel vertrouwen in elkaar, maar de laatste decennia is dit sterk gedaald.

Het eerste thema in deze studie is het moderniseringsbeleid van eind 19^e eeuw (de introductie van melkfabrieken en kunstmest). Het tweede onderwerp gaat over het structuurbeleid van na 1945. Hierbij worden de landbouwmechanisatie, het onderwijsbeleid, de ruilverkaveling en het landschapsbeleid besproken. Ten derde staat de invoering van de melkquota in de jaren 80 van de vorige eeuw centraal. Het vierde onderwerp is de ontwikkeling van het mestbeleid in de laatste drie decennia van de 20^e eeuw. Ten slotte zal het non-vaccinatie beleid worden besproken dat in 2001 tijdens de uitbraak van de Mond en Klauwzeer ernstig is bekritiseerd. Voordat de inhoud en de resultaten zullen worden besproken, zal nu eerst de gebruikte theorie uiteengezet worden.

VERTROUWEN: INHOUD EN PROCES

Hoe kan vertrouwen worden onderzocht? Veel onderzoekers doen dit door middel van enquêtes waarin zij naar de redenen van het gestelde vertrouwen vragen. Op basis van deze gegevens maken zij vervolgens een classificatie van soorten van vertrouwen. De redenen om tot vertrouwen te komen kunnen bijvoorbeeld zijn: karaktereigenschappen van personen, kennis, wetenschap, groepsidentificatie, affectie, regelgeving, traditie of familieverbanden. Cummings en Bromiley vonden aanvankelijk zelfs 273 redenen voor vertrouwen (1996).

Hoewel dit soort onderzoek inzicht oplevert in de redenen die mensen kunnen hebben om ergens vertrouwen in te hebben, blijft het onduidelijk waarom juist die specifieke redenen als basis voor vertrouwen worden gegeven. Daar komt nog bij dat mensen in de ogen van anderen de meest vreemde redenen vertrouwen kunnen hebben. In bestaande studies ontbreekt het vaak aan de ontleding van de wijze waarop het individu uit de enorme verzameling van redenen tot zijn specifieke reden voor vertrouwen komt.

In de onderzoeksmethodologie moet dus rekening worden gehouden met het subjectieve karakter van vertrouwen. Er wordt vanuit gegaan dat voor de persoon die vertrouwen stelt, de redenen die hij *zelf* aanvoert voldoende basis zijn om dat vertrouwen te stellen. Hijzelf is ervan overtuigd dat die en die redenen voldoende basis vormen voor vertrouwen. Daarbij is het niet nodig dat andere mensen het met hem eens zijn, noch dat zijn redenering gebaseerd is op feitelijke of rationele overwegingen, noch dat anderen rekening houden met zijn gestelde vertrouwen. *Hijzelf* vindt dat hij goede gronden heeft om vertrouwen te hebben (*good reasons*, cf. Möllering, 2001). Het gaat bij dit onderzoek niet zozeer om de *inhoud* van de redenen zelf te achterhalen, maar om het *proces* van zelfovertuiging te analyseren.

BELEVINGSWERELD EN OPSCHORTING

Möllering betoogt dat het proces van vertrouwen twee aspecten omvat (2001). Het eerste aspect betreft het overtuigd raken van bepaalde redenen voor het stellen van vertrouwen. Hij stelt dat een individu pas overtuigd raakt van een vertrouwenswekkend argument wanneer die aansluit bij de belevingswereld van het individu. Iemand die in het verleden bijvoorbeeld is gebeten door een hond, zal zichzelf niet snel laten overtuigen van het vriendelijke karakter van een andere hond. Wanneer het baasje de hond aan de lijn naar zich toetrekt, zal dit kunnen worden geïnterpreteerd als een waarschuwing –“kijk uit, de hond bijt”- waardoor het wantrouwen zelfs zou kunnen toenemen. Dit in tegenstelling tot een hondenliefhebber, die aan de handeling van het baasje een positieve interpretatie kan geven, namelijk dat het enthousiasme van

de hond moet worden getemperd, zodat de hond kan worden geaaid. Voor een onderzoeker betekent dit aspect van het proces van vertrouwen dat de belevingswereld van degene die het vertrouwen stelt moet worden geanalyseerd. Pas dan kan worden begrepen waarom iemand juist die specifieke redenen in die situatie aandraagt voor het stellen van vertrouwen.

Met het achterhalen van de belevingswereld, is het vertrouwensproces slechts voor een deel in kaart gebracht. Volgens Möllering is namelijk bij het stellen van vertrouwen ook nog een tweede aspect van belang. Tegelijk met de interpretatie van de situatie, vindt ook een opschorting van onzekerheden en onwetendheid plaats (*suspension*). 'Opschorting is dan gedefinieerd als het mechanisme dat onzekerheid en onwetendheid tussen haakjes zet, om zodoende interpretaties van de werkelijkheid tijdelijk als een zekerheid aan te nemen' (Möllering 2001, 414). Door opschorting kan de reden, die in de ogen van het individu een goede reden voor vertrouwen is, ook daadwerkelijk tot vertrouwen leiden. Möllering spreekt over deze opschorting als het overbruggen van de kloof tussen interpretatie van de werkelijkheid en vertrouwen. Deze overbrugging noemt hij 'de sprong van het vertrouwen.' Het voorbeeld van de hond kan misschien een en ander duidelijker maken.

De hondenliefhebber die overwegend positieve ervaringen heeft gehad met honden, zal bij een vreemde hond snel overtuigd zijn van het lieve karakter van de hond wanneer het baasje zegt dat het beest "nooit wat doet." Naast snel overtuigd zijn schort deze persoon ook zijn onwetendheid en onzekerheid op. Immers, aan het aaien van vreemde honden kleven allerlei onzekerheden. Je weet bij een vreemde hond maar nooit wat deze gaat doen. Het blijft een dier. Ook kent hij het baasje niet: "hij kan wel liegen." Ons handelend individu blijkt echter overwegend gunstige verwachtingen te hebben, omdat hij deze onzekerheden denkbeeldig tussen haakjes zet en omdat hij de stellige overtuiging heeft dat "honden hem nooit wat doen." Het gevolg is dat hij de hond aait. Het kan zelfs voorkomen dat ondanks een waarschuwing van het baasje hij zo overtuigd is van zijn eigen "honden-doen-mij-toch-nooit-wat-argument" dat hij het beest toch vertrouwt en hem aait.

COLLECTIEF VERTROUWEN

Als aanvulling op Möllering moet tenslotte in het onderzoek naar het proces van vertrouwen rekening worden gehouden met de modus van het vertrouwen. Naast individueel vertrouwen hebben mensen namelijk de capaciteit voor collectief vertrouwen. Net zoals voetballers een collectieve intentie hebben om te scoren, zo kunnen individuen collectief vertrouwen hebben in een persoon of object. Kenmerkend is dat het collectieve vertrouwen, "het wij-denken" plaats vindt in het hoofd van het individu; het is niet een soort collectief bewustzijn. Mensen kunnen zich dan ook vergissen. Het

is bijvoorbeeld goed mogelijk dat binnen een groep sommigen ten onrechte denken dat er een collectief vertrouwen is.

Mensen kunnen schakelen tussen de ik-modus en de wij-modus. Om deze schakeling te onderzoeken is in de analyses gebruik gemaakt van drie sociale mechanismen. Het eerste is het crisis-mechanisme. De assumptie is dat door een crisis mensen zich verbroederen, waardoor plannen ontstaan die door allen collectief vertrouwd worden. Een crisis kan echter ook mensen uit elkaar drijven. In dat geval zullen individuen terugvallen naar de ik-modus van denken. Het tweede mechanisme is het diffusie-mechanisme. Volgens dit mechanisme komt collectief vertrouwen in nieuwe ideeën en producten tot stand doordat mensen in gespecialiseerde netwerken opereren. Er is in zulke netwerken vaak al sprake van een gedeelde belevingswereld. Wanneer echter (volgens enkele leden van zo'n netwerk) ondeugdelijke ideeën of producten door het netwerk worden verspreid, kan zich ook snel wantrouwen verspreiden. Uiteindelijk zou het hele netwerk uit elkaar kunnen vallen. Het derde mechanisme is het koppelingen-mechanisme. Collectief vertrouwen in het ene object leidt er dan toe dat men ook vertrouwen krijgt in een ander object. Vaak komt deze koppeling tot stand doordat een zelfde probleemdefinitie wordt gedeeld. Voor sommige belanghebbenden kan een dergelijke spill-over van vertrouwen een brug te ver zijn, waardoor juist wantrouwen wordt aangewakkerd.

LANDBOUWBELEID: OPKOMST VAN VERTROUWEN

Tot ongeveer 1975 is de verhouding tussen boeren en de Nederlandse overheid te kenmerken als een relatie met veel collectief vertrouwen. Daarna is het vertrouwen sterk afgenomen. Het ontstaan en verval van vertrouwen kan met behulp van de sociale mechanismen in kaart worden gebracht.

De wortels voor het aanvankelijke collectieve vertrouwen liggen eind 19^e eeuw. Het crisis-mechanisme verklaart gedeeltelijk voor die periode het collectieve vertrouwen. Boeren, overheidsfunctionarissen en maatschappelijke organisaties streefden namelijk naar een gemeenschappelijk doel: het hoofd bieden aan de graancrisis. Door goedkoop graan uit de Verenigde Staten waren de Europese markten in elkaar gezakt. De Nederlandse regering probeerde boeren te inspireren om moderne landbouwtechnieken te gebruiken. De crisis leidde tot saamhorigheid en creëerde de bereidheid onder de boeren om met de overheid samen te werken.

Ook kunnen in deze periode diffusie processen worden waargenomen. De verzuilde landbouworganisaties, zoals de Katholieke Nederlandse Boeren en Tuinders Bond (KNBTB) en de Christelijke Boeren en Tuinders Bond (CBTB), verzorgden landbouwonderwijs en voorlichting om zo hun leden te stimuleren hun bedrijven te moderniseren. Daarnaast werden allerlei collectieve voorzieningen opgezet zoals coöperatieve in- en

verkoop organisaties, melkfabrieken, coöperatieve banken en verzekeringsmaatschappijen. Deze verzuilde organisaties hebben tot ver na de Tweede Wereldoorlog garant gestaan voor een succesvolle diffusie van ideeën over moderne bedrijfsvoering. Zij hebben de samenwerking op basis van een gedeelde levensovertuiging bevorderd.

Na de Tweede Wereldoorlog stond alles in het teken van de wederopbouw. Het collectieve vertrouwen in elkaar en in de toekomst van de Nederlandse landbouw kan in die eerste jaren vooral door het crisis mechanisme worden verklaard. Dankzij de crisis en het daaruit voortvloeiende collectieve vertrouwen, accepteerden boeren bijvoorbeeld de strenge prijs- en distributieregels van de voedselvoorziening.

Al snel ging de aandacht voor voedselvoorziening echter over in een oriëntatie op de algemene modernisering van de landbouw. Het collectieve vertrouwen tijdens deze moderniseringsperiode (lopend tot ongeveer 1975) kan voornamelijk verklaard worden door het koppelings-mechanisme. Dit mechanisme leidde ertoe dat men jarenlang een voorkeur had voor een verscheidenheid aan moderniseringsmaatregelen. Onder het motto van modernisering, werd aanvankelijk een diversiteit aan beleidsmaatregelen, zoals ruilverkaveling, mechanisatie, landwinning en landherinrichting, gesteund. Toen bleek dat modernisering ook betekende dat kleine boerderijen moesten verdwijnen, het gemengde familiebedrijf niet meer rendabel was en veel arbeidsplaatsen overbodig waren geworden, ontstond er onrust. De moderniseringsgedachte bleek echter inmiddels zo diep geworteld dat ook deze minder populaire beleidsconsequenties werden ondersteund.

Tenslotte is in de naoorlogse periode veel collectief vertrouwen ontstaan door diffusieprocessen in het corporatistische landbouwnetwerk. Tijdens de oorlog hadden de voorzitters van de boerenbonden, de voormannen, met elkaar afgesproken dat zij gezamenlijk bedrijfsorganisaties zouden oprichten. Deze moesten verantwoordelijk worden voor het landbouwbeleid. De minister van landbouw steunde dit initiatief en voorzag de bedrijfsorganisaties van publieke taken en verantwoordelijkheden. De product- en bedrijfsschappen werden bijvoorbeeld ingeschakeld om beleid uit te voeren. Veel van het moderniseringsbeleid is door middel van dit netwerk tot stand gekomen en heeft de onderlinge saamhorigheid tussen boeren, overheid en boerenorganisaties vergroot.

LANDBOUWBELEID: VERVAL VAN VERTROUWEN

De eerste tekenen van het verval van het collectieve vertrouwen kunnen rond 1974 worden waargenomen. Terwijl de boerenvoormannen het moderniseringsbeleid voluit steunden, begonnen de boeren te protesteren tegen vooral de voortdurende verlaging van de garantieprijsen. De gedachte achter dit beleid was dat boeren door constante verlaging van de garantieprijsen gedwongen werden hun bedrijfsvoering

te optimaliseren. Voor 1974 was het voor boeren die dit niet konden relatief eenvoudig om buiten de agrarische sector een baan te vinden. Door de oliecrisis van 1973 was er echter een krappe arbeidsmarkt ontstaan, waardoor de afvloeiing van arbeid uit de agrarische sector minder eenvoudig was geworden. Collectief vertrouwen in het moderniseringsbeleid betekende niet langer een vanzelfsprekende steun voor strikte beleidsmaatregelen.

De economische crisis leidde in tegenstelling tot eerdere crises tot veel onenigheid tussen boeren, de boerenbonden en de corporatistische bedrijfsorganisaties. Boeren vonden dat deze organisaties hun belangen niet meer goed verdedigden; ze stonden teveel aan de kant van de overheid. De crisis zette mensen tegenover elkaar waardoor het collectieve vertrouwen erodeerde. Ook speelden hierbij diffusieprocessen een rol. Door de netwerken kon de onenigheid snel worden verspreid, waardoor nieuwe groepen ontstonden. Het gevolg was een toenemende fragmentatie van de netwerken.

Ook begonnen vanaf de jaren tachtig sommige overheidfunctionarissen te twijfelen aan de wijze waarop de voortdurende modernisering van de landbouw vorm kreeg. Het vertrouwen in dit beleid stond vooral onder druk door de grote productieoverschotten. Door het productiestimulerende opkoopbeleid van de Europese overheid waren er onder andere grote melk- en boteroverschotten ontstaan. Dit had een financiële crisis veroorzaakt en de Europese ministers van landbouw besloten in 1984 de melkproductie te beteugelen door middel van een melkquotaregeling. Dit leidde tot groot wantrouwen. Boeren en boerenorganisaties spraken van een overval, omdat de regeling nauwelijks met de sector was besproken. Het beleid stuitte vooral op weerstand omdat het de productie beperkte, terwijl dit in het verleden altijd gericht was op de vergroting daarvan. De melkcrisis leidde zodoende tot een verdere erosie van het collectieve vertrouwen in elkaar.

In hetzelfde jaar, 1984, introduceerde het ministerie een beperking voor de productie van varkens en kippen. Deze sectoren hadden een groot mestoverschot, waardoor er ernstige milieuproblemen waren ontstaan. Om dit probleem op te lossen vertrouwden de boerenorganisaties vooral op oplossingen die in overeenstemming waren met het moderniseringsbeleid. Zij waren vooral voorstander van de introductie van nieuwe technologieën, zoals mestverwerkende fabrieken. Het ministerie maakte deze koppeling tussen modernisering en mestfabrieken niet. In plaats daarvan zocht het ministerie een oplossing in productiebeperking. Zodoende was er weer geen overeenstemming tussen overheid en sector over de wijze waarop de problemen moesten worden aangepakt. Het wantrouwen tussen varkenssector en overheid groeide nog verder toen tijdens de varkenspestcrisis van 1997 het ministerie de productie nog verder aan banden legde.

Het faillissement van het vigerende beleidsparadigma van productievergroting kan uiteindelijk worden opgemaakt uit de wijze waarop in 2001 tijdens de bestrijding

van de mond-en klauwzeer (MKZ) is gereageerd op het non-vaccinatiebeleid. Dit beleid is eind jaren 80 ingevoerd en kon op veel steun rekenen van, in het bijzonder, varkenshouders en hun organisaties. Het vertrouwen was groot, omdat door de afschaffing van de vaccinatie varkenshouders toegang zouden krijgen tot nieuwe afzetmarkten. Tijdens de uitbraak van de MKZ in 2001 bleek echter de crisis bij een uitbraak veel groter en indringender te zijn dan aanvankelijk bij de acceptatie van dit beleid werd aangenomen. Dit leidde tot grote maatschappelijke verontwaardiging en veel getroffen boeren verloren hun vertrouwen in het non-vaccinatie beleid.

Samenvattend kan worden gesteld dat met behulp van de drie sociale mechanismen de opkomst en het verval van collectief vertrouwen in het landbouwbeleid in kaart kan worden gebracht. Op basis van deze analyses kunnen nadere conclusies worden getrokken over de wijze waarop individueel en collectief vertrouwen tot stand komt. Met andere woorden, nu kunnen de vragen worden beantwoord over hoe beleidsmakers vertrouwen hebben gecultiveerd en hoe zij dit hebben verloren.

CULTIVEREN VAN INDIVIDUEEL VERTROUWEN

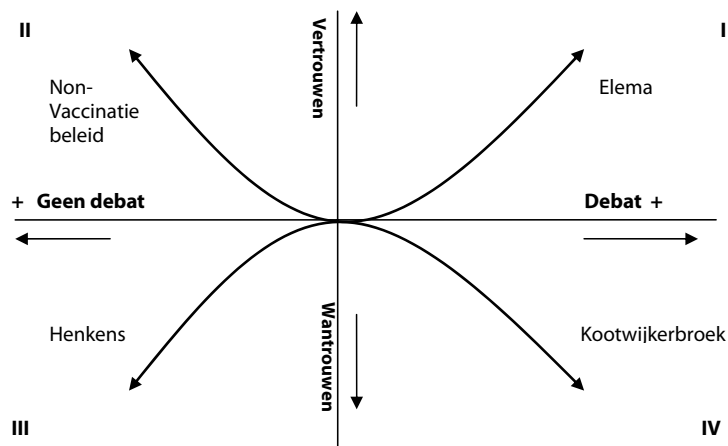
Beleidsmakers winnen vertrouwen door argumenten aan te dragen waardoor risico's en onzekerheden worden opgeschort. Door argumenten te geven die in goede aarde vallen bij degenen van wie het vertrouwen wordt verlangd kan dit tot stand komen. In hoofdstuk 3 is bijvoorbeeld beschreven hoe de landbouwconsulent Elema begin 20^e eeuw vertrouwen won voor het gebruik van kunstmest door in lezingen en demonstraties de positieve effecten ervan aan te tonen. De meeste boeren raakten daardoor overtuigd en zetten hun twijfels aan de kant. Elema stuitte echter ook op boeren die geen vertrouwen hadden in kunstmest, omdat zij vonden dat dat inging tegen de natuurlijke orde zoals God deze had gegeven. In deze kleine boerengemeenschappen was Elema dus niet in staat aansluiting te vinden bij de belevingswereld van de boeren.

Het voeren van discussies over beleid, waarbij geprobeerd wordt om door middel van argumenten het vertrouwen te winnen, kan niet alleen falen, maar kan zelfs tot een tegengesteld effect leiden. Tijdens de bestrijding van de MKZ, bijvoorbeeld, was er over het algemeen groot vertrouwen in de bestrijdingsmethode, behalve in Kootwijkerbroek. Om allerlei redenen twijfelde boeren aan de aanwezigheid van het virus in hun gemeente. Toen overheidsfunctionarissen probeerden om tijdens een bijeenkomst deze argwaan weg te nemen, groeide het wantrouwen met de minuut. In alle argumenten die werden aangedragen vonden de agrariërs alleen maar meer reden om te twijfelen. Met andere woorden, discussies over onzekerheden en risico's ten aanzien van beleidplannen kunnen zowel tot vertrouwen als wantrouwen leiden.

Vertrouwen kan ook tot stand komen wanneer de risico's en onzekerheden die samenhangen met een beleidplan juist niet besproken worden. Toen, bijvoorbeeld, het non-vaccinatiebeleid voor de mond en klauwzeer werd behandeld is nauwelijks aandacht besteed aan het risico van de maatschappelijke verontwaardiging die mogelijk zou ontstaan wanneer tijdens een MKZ-uitbraak duizenden gezonde dieren moeten worden afgemaakt. De boerenorganisaties en de overheid waren overwegend enthousiast over het non-vaccinatiebeleid omdat daardoor nieuwe exportmogelijkheden werden gecreëerd.

Uit de analyse van het mestbeleid blijkt echter dat het achterwege laten of het neutraliseren van discussies over risico's ook tot wantrouwen en cynisme kan leiden. Henkens, een ambtenaar van het ministerie van LNV, waarschuwde in de jaren 70 al voor een mestoverschot. Jarenlang is echter geen aandacht besteed aan zijn waarschuwingen en is de discussie over de risico's van de mestproblematiek geneutraliseerd. Wanneer het negeren van de risico's en onzekerheden aanhoudt neemt het wantrouwen bij degene die al twijfelen aan de gunstige effecten van het beleid toe.

Samenvattend kan gesteld worden dat, naast het bespreken van risico's en onzekerheden ten aanzien van beleid ook de negatie daarvan tot zowel vertrouwen als wantrouwen kan leiden. Deze conclusie wordt schematisch in figuur I weergegeven.

Figuur I Sociaal mechanisme van beleidsvertrouwen

Uit deze figuur blijkt de onvoorspelbaarheid van het vertrouwensproces. Zelfs als bekend is welke argumenten goed vallen bij sommige individuen, zullen voor andere mensen dezelfde argumenten juist averechts werken. Het proces van vertrouwen in een moderne samenleving is daarmee *onder-gedetermineerd*. Dat wil zeggen dat vooraf vaak niet te bepalen is welke argumenten in goede aarde zullen vallen en welke niet. In discussies over beleidsproblemen zullen sommige individuen wel overtuigd raken van de gunstige effecten van beleid, andere niet.

CULTIVEREN VAN COLLECTIEF VERTROUWEN

Collectief vertrouwen komt tot stand en kan weer verloren gaan door de sociale mechanismen van crisis, diffusie en koppelen. Met behulp van deze drie mechanismen is de opkomst en het verval van het collectieve vertrouwen in het landbouwbeleid geanalyseerd. Uit de analyses blijkt echter ook dat wanneer individuen schakelen tussen de ik en de wij-modus van vertrouwen, verschillende subgroepen kunnen ontstaan. Op deze wijze verbreekt het collectieve vertrouwen en ontstaan er wij-zij situaties. Bij alle drie de mechanismen kan dit effect worden waargenomen.

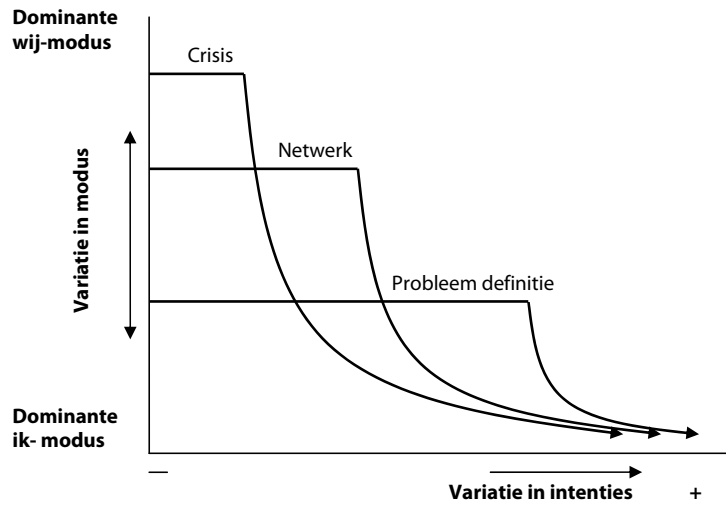
Tijdens de varkenspestcrisis van 1997, bijvoorbeeld, waren sommige varkenshouders tegen een herstructurering, terwijl vele andere actoren in het beleidsnetwerk juist fervente voorstanders waren. Door de crisis ontstonden op deze wijze verschillende groepen met een verschillend collectief vertrouwen in de toekomst van de varkenshouderij.

Ook hebben diffusie processen tot wij-zij situaties geleid. De homogeniteit in de bestaande landbouworganisaties verdween doordat diverse nieuwe ideeën door het netwerk werden verspreid die niet door iedereen gesteund werden. De bestaande "klassieke" landbouwnetwerken, zoals de standsorganisaties versplinterden en nieuwe netwerken zijn ontstaan. De intensieve veehouderij heeft, bijvoorbeeld, een eigen netwerk, net zoals de ecologische boeren. Al deze groepen hebben eigen collectieve intenties over boer-zijn en over de toekomst van het boeren in Nederland.

Ten slotte zijn ook door het koppelen van beleidsonderwerpen diverse subgroepen ontstaan. De naoorlogse modernisering van de landbouw, bijvoorbeeld, was voornamelijk gericht op de verbetering van de efficiëntie. Veel beleidsmaatregelen waren daarop afgestemd. Problemen als dierenwelzijn en milieuproblematiek zijn onderbelicht gebleven. In reactie daarop zijn nieuwe beleidsnetwerken ontstaan die zich sterk maakten voor deze problemen. Niet alleen milieugroepen maar ook boerenorganisaties begonnen zich daarvoor in te zetten.

Concluderend kan worden gesteld dat de sociale mechanismen niet alleen inzichtelijk maken waarom individuen van een ik naar een wij-modus omschakelen, maar ook hoe wij-zij situaties ontstaan. Met behulp van deze mechanismen wordt het begrijpelijk op welke wijze fragmentatie in groepen ontstaat. Daarnaast laat deze studie duidelijk zien hoe door crises, netwerken en gemeenschappelijke probleemdefinities mensen tot collectief vertrouwen kunnen komen. De wij-modus van denken binnen een groep blijft bestaan, totdat de diversiteit van individuele verwachtingen, overtuigingen, en andere intenties toeneemt. Deze effecten worden in figuur II schematisch samengevat.

De combinatie van Figuur I en II laat uiteindelijk zien waarom het tegenwoordig zo moeilijk is om (collectief) vertrouwen tot stand te brengen. Uit figuur II blijkt dat de variatie van intenties in een groep (zoals vertrouwen en overtuigingen) niet te groot

Figuur II Relatie tussen intentionele variatie en de modus

moet zijn om collectief vertrouwen te bereiken. Uit de analyse van het individuele vertrouwen blijkt echter dat de verscheidenheid daarvan in een moderne samenleving juist groot is.

Curriculum Vitae

Gerard Breeman, geboren op 27 oktober 1971 in Ridderkerk, begon in 1991, na het behalen van het diploma Gymnasium aan het Marnix Gymnasium, zijn studie Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam, met als specialisatie publiek-private samenwerking. In augustus 1996 legde hij het doctoraalexamen in de Bestuurskunde af. Tussen 1997 en 1999 was hij werkzaam bij een handelsonderneming. Vervolgens was hij als assistent in opleiding verbonden aan het departement Bestuurskunde van de Universiteit Leiden. Vanaf 1 oktober 2003 werkt hij daar als junior universitair docent.